

O‘ZBEK DOSTONCHILIGI

Hamidov Sh.O‘.

*Termiz davlat universiteti musiqa ta’limi kafedrası
katta o‘qituvchisi*

Tayanch so‘zlar: baxshi, jirov, baxsi, do‘mbira, terma, nag‘ma, ashula ,qo‘shiq, xalfa, shoir, yuzboshi.

Ключевые слова: бахши, джиров, бахси, домбира, терма, нагма, песня, калфа, поэт, юзбаши.

Key words: bakhshi , jirov, baxsi, dombira, terma, nagma, song ,song, kalfa, poet, yuzbaşi.

Резюме:

Ushbu maqolada o‘zbek dostonchiligining paydo bo‘lish bosqichlari, ularning voxalarga mansub ijro yo‘llari va uslublari, dostonchilikni yuzaga kelishi haqida so‘z yuritilgan. O‘sha davrlarda yashab ijod etgan xalq baxshilari hamda ularning ijod yo‘llarini davom ettirib kelgan shogirdlarining faoliyatlarini haqida fikr yuritilgan. Bundan tashqari Tojikiston, Qoraqalpog‘iston, Qirg‘iziston respublikalari baxshichilik san‘ati to‘g‘risida ma‘lumotlar bayon etilgan.

Резюме:

В данной статье описаны этапы становления узбекской саги, способы и стили исполнения в последствии, а также возникновение саги. Обсуждалась деятельность людей, живших и работавших в те времена, и деятельность их учеников, продолжавших свое творчество. Кроме того, представлены данные по боевым искусствам республик Таджикистан, Каракалпакстан, Кыргызстан.

Summary:

This article describes the stages of the emergence of Uzbek saga, ways and styles of performance in the wakes, and the emergence of saga. The activities of the people who lived and worked in those times and the activities of their disciples who continued their creativity were discussed. In addition, data on martial arts of the republics of Tajikistan, Karakalpakstan, Kyrgyzstan are presented.

O‘zbek xalq musiqasai merosi boy va uzoq o‘tmishga ega. Uning ildizlari ming yillik tarixga egaligi manbalarda zikr etib kelinadi. Doston – o‘zbek xalqining qadimgi ma‘naviy – madaniy va badiiy merosi, durdonasi bo‘lib uning asosini xalq hayoti va kurashi, orzu umidlari tashkil etadi. Xalqqa xos insonparvarlik, qahramonlik, mardlik, mehnatga muhabbat, do‘stlik, sevgi va sadoqat kabi olijanob fazilatlar xalq dostonlaridagi qahramonlar obrazi mujassamlashgan. Doston – o‘zbek mumtoz musiqasi yirik epik janri bo‘lib,

o'ziga xos mavqei, mazmuni, shakli, ichki qonuniyatlari va ijro uslublari bilan ajralib turadi. Xalq dotonlarida epik tasvir, ko'pincha nasr (so'z) bilan, lirik kechinmalar she'r va musiqa orqali ifodalanadi. Ular asrlar osha shu kulargacha saqlanib, yashab sayqal topib xalqimiz hayotida muhim o'rin egallab kelmoqda. Dunyodagi ayrim xalqlarda o'zining boy tarixiga oid lirik hajmdagi, katta qiziq-qiziq voqea va sarguzashtlarni hikoya, qissa, maqtash "doston" so'zi ma'nosini anglatadi. O'zbek xalq dostonchilgi, shunigdek, epik hikoya, doston janri (doston, qissa, hikoya, madhiya, qasida, sarguzashlari o'zining nasriy va nzmiy unsurlarini musiqa cholg'u jo'navozligida qamrab olganligida namoyon bo'ladi. Boston she'riy va nasriy parchalardan iborat matndan, aytim va cholg'u musiqasidan, doston aytuvchining xonandalik san'atidan va soz cherta bilishidan iborat. Shu bilan birga, dostonning bevosita tinglovchilar davrasida qaynab va ilhomga kirib, ijrochining tinglovchi bilan jonli muloqotda bo'lishi, badihago'ylik uslubiga tayanish doston ijrochiligida muhim ahamiyat kasb etadi. Dostonlarning paydo bo'lishining asosiy manbai xalqning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy-madaniy hayotidir. Dostonlarning yuzaga kelishida, saqlanib va rivoj olishida ijrochi baxshi, dostonchi, shoir, jirov, yuzboshilar muhim o'rin egallaydi. Qadimgi zamonlarda "baxshi" so'zi xalqona usullar bilan bemorni davolochi tabib, doira yoki boshqa cholg'u chalib, afsungarlik ayimlari orqali kasal tanasidan yovuz ruhlarni quvadigan davolovchi shaman – baxshi yoki shaman folbinchi, shuningdek ayrim hududlarda "ustoz" ma'nolarini anglatadi. Bugungi kunda bu so'z xalq dostonlarini kuylaydigan ijodkor san'atkorni bildiradi. Baxshi cholg'u chertganda sozanda, she'riy parchalarni kuyga solib aytganda xonanda, matnlarni bir zumda to'qib ketadigan shoir, dostondagi hikoya parchalarini yoddan o'qiydigan so'z ustasi, harakat va mimika orqali ifodalovchi aktyor hamdir. Doston aytuvchilarni turli xududlarda o'ziga xos she'vasida: Xorazmda – dostonchi, baxshi yoki xalfa (ayol ijrochi);

Qashqadaryo-Surxandaryoda – yuzboshi, baxshi, shoir; Samarqandda – baxshi,

Xo'jand (Tojikiston) va O'sh (Qirg'iziston) viloyatlarida – soqiy yoki azanda, Farg'ona vodiysida (Namangan) - baxshi yoki sannovchi, Qoraqalpog'istonda – baxsi va jirov deb aytishgan. Dostonlarning mavzusi va shakllari asrlar davomida yuzaga kelgan an'analarga asoslanadi. Ular mavzu doirasi jihatidan juda keng bo'lib, vatanga sadoqat, qahramonlik, xalqning qudrati, ozod mehnati, sevgi, do'stlik, tinchlik, hurlik, haqiqat, ishonch, umid, insoniylik kabi ezgulikni targ'ib qiladi. Dostonlarda hikoya qilinadigan voqealar ma'lum bir qabila tomonidan chegaralanmagan; ularda hayot va turmush mulohazalari, oila munosabatlari va orzu-umidlari ifoda etib kelingan. Ozodlik va ona yurt, vatan

uchun olib borilgan qahramonlik, hamrohlari yoki mahbubalarini qutqarish, chin sevgi, bosqinchilik yoki tahqirlashga qarshi kurashga chorlovchi, umuman olganda vatanparvarlik, mehnatsevarlik, ahillik, ezgulik kabi insoniy fazilatlar ulug'lanib, yovuzlik qoralanadi va ushbu mavzularni talqin etish dostonchilikning xususiyatlaridandir. O'zbekistonda mavjud dostonlarni mavzusiga ko'ra quyidagi turlarga bo'lish mumkin: 1. Qahramonlik-bahodirlik dostonlari; 2. Tarixiy dostonlar; 3. Romanik (sevgi haqidagi) dostonlar; 4. Diniy dostonlar. Bulardan tashqari jangnoma, maishiy, zamonaviy va avtobiografik dostonlar ham amaliyotda mavjud. Har bir dostonning muaddimasi cholg'u kuyi ohanglari yordamida ochilib beriladi. "Sayqal" va boshqa cholg'u kuylari odatda har bir aytim – terma namunalaridan keyin yoki oldin ijro etiladi. O'zbek dostonchilik san'atida ikkita asosiy ijro uslui mavjud: 1. Rechitativ – deklatsion – tomoq, ya'ni "bo'g'iq ovoz" aytimi. Mazkur aytim jarangsiz, xira bo'lib, u do'mbira yoki qo'biz jo'rliqida birmuncha jonli tus oladi (Samarqand, Qashqadaryo, Surxondaryo, Namangan viloyatining Pop tumani). 2. Qo'shiqsimon- kuychan – cholg'u ansambli jo'rliqida (Xorazm voxasi) ijro etiladi. Ularda kuy tuzilishi, xarakteri va ritm-usul holatlari ancha rivojlangan.

Ushbu musiqiy dostonlarda terma qo'shiq ijro tarzi turlicha bo'lib, u baxshining badiiy didi va mahoratiga bog'liq bo'ladi. Baxshi ijro jarayonida dostondagi har bir tasvirga mos so'z, she'r va kuy topib, avjga chiqq boradi, o'zlarining ta'biri bilan aytganda, "qaynaydi". Ayrim holatlarda u tinglovchilarga murojaat etib, ularning diqqatini o'ziga jalb qilib turadi. Yirik namoyandalari - Fozil Yo'ldosh o'g'li (1872-1955), Ergash Jumanbulbul o'g'li (1868-1937), Po'ltan shoir (1874-1941), Islom shoir (1874-1956) Samarqand maktabi yuksak darajaga ko'tarilishiga katta hissa qo'shishgan. Ularning repertuarida "Alpomish", "Yodgor", "Kuntug'mish", "Avazxon", "Sohibqiron" kabi o'nlab dostonlar o'rin olgan. Qashqadaryo dostonchilik maktabi (G'uzor, Shahrisabz, Chiroqchi, Qamashi, Yakkabog', Dehqonobod) o'z repertuari musiqiy-poetik yo'lda aytilgan. Kuylari kalta, diapazoni kichik, ritm-o'lchovi ravon. Xalq kuylaridan ham keng foydalanib kelingan. Yirik namoyandalaridan — Abdulla shoir Nurali o'g'li (1874-1957), Xudoyqul baxshi Niyozov, Hamro shoir, Qodir baxshi Rahimov. Hozirgi kunda ularning shogirdlari O'zbekiston xalq baxshilari Shomurod baxshi Tog'ayev, Abduqahhor baxshi Rahimov va boshqalar ustozlari an'analarini davom ettirmoqdalar. Surxondaryo dostonchilik maktabi XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asrlarda dong'i ketgan baxshichilik san'atining markazi bo'lgan. Bu davrda yashab, ijod etgan baxshilar Boysun-Sherobod dostonchilik maktabi bilan bog'liqdir. Bu maktab namoyandalari nafaqat doston aytish, balki termachi va do'mbirachi sifatida ham mashhur

bo'lishgan va ushbu an'ana hozirgi kungacha saqlanib kelmoqda. Surxondaryo dostonchilik maktabi (Boysun, Sherobod, Qumqo'rg'on, Sho'rchi, Denov, Angor) voha musiqa uslubining muhim qismi bo'lib, qahramonlik-bahodirlik dostonlar ijrosi asosiy o'rin egallaydi. Tantanavorlik, jozibali xarakterdagi ijro do'mbira kuylari bilan hamohangdir. Surxondaryoga xos bo'lgan "qo'ng'irotcha nag'malar» ham dostonlarda qo'llanib kelingan. Yirik namoyandalari — Sherna baxshi Beknazar o'g'li (1855-1915), Mardonqul Avliyoqul o'g'li, Umar Safar o'g'li, Ahmad yuzboshi, Chori yuzboshi, Xoliyor Abdunazarkarim o'g'li, Xushvaqt Mardonqulov, Muhammad baxshi Berdiqulov, ularning shogirdlari — O'zbekiston xalq baxshilari Shoberdi Boltayev, Abdunazar Poyonov, Boborayim Mamatmurodov va boshqalar. Surxondaryo vohasida "Go'r'og'li" dostonining 32 ta varianti, "Alpomish" dostonining 40 ta varianti keng tarqalgan.

Adabiyotlar:

1. I. A. Karimov "Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch" Toshkent. Ma'naviyat. 2008yil.
2. Sh. M. Mirziyoyev "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz".
3. G'.G'ofurov "Xlq o'yinlari, qo'shiqlar va an'anlriga bir hazar". Toshkent Kamalak. 1992 yil.
4. T. Mirzayev, B. Sarimsoqov "O'zbek poetikilodi".Toshkent. O'qituvchi. 1963 yil.
5. F. Karimov "O'zbek xalq musiqa me'rosi" Toshkent. G'G'ulom. 1985 yil.
6. N. Qosimov "Musiqqa folklor ijrochiligi" Toshkent. G. G'ulom. 2003 yil.
7. O'.Toshmatov O'zbekiston nomoddiy madaniy merosi "Toshkent. G. G'ulom. 2015 yil.
8. S.Yoldoshev, G' Sattorov "Folklor-etnografik xalq ansamblari" Toshkent. O'qituvchi. 2007y.
9. O. Bo'riyev "Navro'z tarixidan lavhalar "Toshkent. O'zbekiston"
10. G'. G'afurov "Umidlarda xalq qalbi "Toshkent. Yosh gvardiya.1986 yil.
11. U. Qoraboyev "Badiiy ommaviy tadbirlarda "Toshkent. O'qituvchi. 1986 yil.
12. U. Qoraboev "Badiiy ommaviy tadbirlarda"Toshkent. O'qituvchi. 1986 yil.
13. U. Qoraboev "Tabiat bayramlariToshkent. Mehnat. 1988 yil.
14. U. Qoraboev "Bo'sh vaqt va dam olish madaniya Toshkent. O'zbekiston. 1989 yil.
15. T. Mirzaev "O'zbek folklori ocherklari"Toshkent. FAN. 1988 yil.
16. I. Yormatov "O'zbek xalq qahramonlik eposi" Toshkent. FAN. 1994 yil.
17. "O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi Toshkent. "O'qituvchi". 1990 yil.